The Need of Developing Countries for Food Aid in the 1990s

Tarp, Finn

1991

ØKONOMISK INSTITUT

Københavns Universitet

Studiestræde 6 1455 København K.

U-LANDENES
BEHOV FOR FØDEVAREBISTAND I 1990-ERNE

Finn Tarp

Memo nr. 183 - August 1991

U-landenes behov for fødevarebistand i 1990erne

Resumé[1]

Denne artikel har til hensigt at belyse, hvor meget fødevarebistand udviklingslandene får behov for i 1990erne. Desuden diskuteres perspektiverne for, at dette behov vil blive tilfredsstillet. Eksisterende prognoser gennemgås, og det påvises, at der i de kommende år vil blive brug for mindst en fordobling i fødevarebistanden. Samtidig peger meget i retning af stagnation eller endog fald i udbuddet. Der er derfor god grund til at tage skridt til at øge og effektivisere fødevarebistanden. Behovet for fødevarebistand er imidlertid en afledet størrelse. Hjælp til fremme af den nationale fødevareproduktion og midler til sikring af de fattiges adgang til den eksisterende produktion bør derfor fortsat være i fokus i udviklingsbistanden.

1. Indledning

Fødevarebistand er et emne, som naturligt nok kalder på stærke følelser. Gruopvækkende sultkatastrofer optræder hyppigt i mange udviklingslande, hvor befolkningerne også lider af generel underernæring. Fødevarebistand spiller derfor en vigtig rolle i mange udviklingslandes forsøg på at stabilisere fødevareforsyningen og tilfredsstille efterspørgslen efter mad. I giverlandene er stærke kommercielle interesser involveret, og endelig udgør fødevarebistanden en væsentlig andel af den samlede officielle udviklingsbistand (ODA) fra OECD-landene.[2]

Tidligere blev der i debatten om fødevarebistand ofte sat fokus på dens negative sider. Men aktuelt lægges der større vægt på fødevarebistandens betydning som vækstressource i form af betalingsbalance- og budgetstøtte. Mulighederne for at bidrage til succesfulde udviklingsprojekter og bekæmpelse af fattigdom understreges også. Desuden er der blevet introduceret nye modaliteter som f.eks. triangulære transaktioner og byttearrangementer til at imødekomme en typiske svagheder. Holdningerne til fødevarebistanden er med andre ord blevet mere nuancerede, selvom det fortsat er en kontroversiel form for bistand.[3]

En række internationale institutters prognoser konkluderer, at der vil være behov for en voldsom stigning i fødevarebistanden i de kommende år (National Research Council 1988). Samtidig viser flere udredninger (se f.eks. Hopkins 1990), at udbuddet af fødevarebistand sandsynligvis vil stagnere eller endog falde i 1990erne trods det stigende behov. Dette dystre perspektiv skal ses i lyset af 1980ernes skuffelser på udviklingsområdet. Det er derfor ikke blot naturligt, men påtrængende, at beskæftige sig med, hvordan behovsprognoserne skal fortolkes, og at analysere hvorledes de modsætningsfyldte tendenser, der indvirker på fødevarebistanden, kan forventes at udvikle sig i 1990erne. Desuden bør det diskuteres, hvad de bistandspolitiske implikationer af den aktuelle situation på dette område er.

2. Baggrund

Fødevarebistand klassificeres i tre grupper: program-, projekt- og katastrofebistand.

Programbistanden har til formål at dække det udækkede behov for fødevarer, som måtte eksistere i det, der kaldes normale år. Programbistanden, hvis relative betydning har været faldende i 1980erne, udgjorde i 1988/89 stadig over halvdelen af den samlede fødevarebistand i form af korn.[4] Denne type bistand ydes udelukkende på bilateral basis og gives dels som gavebistand og dels på 'bløde' tilbagebetalingsvilkår. Når programbistanden erstatter kommerciel import indeholder den et element af betalingsbalancestøtte, og når den sælges lokalt, hvilket normalt er tilfældet, kan den styrke den lokale regerings budgetter.

Projektbistanden har igennem 1980erne været den næststørste kilde til fødevarebistand bortset fra katastrofeårene i midten af årtiet. Denne type bistand er traditionelt blevet ydet med henblik på såvel at hjælpe særligt fattige målgrupper i normale år som at fremme realiseringen af mere overordnede udviklingsmålsætninger. Projektbistand gives udelukkende på gavevilkår, og Verdensfødevareprogrammet (WFP) spiller en central rolle i denne sammenhæng. Men en række bilaterale donorer og ikke-statslige organisationer (NGOs) yder også projektbistand.

Katastrofebistand, der i 1980erne har ligget på 10-30% af den samlede fødevarebistand i

form af korn, hjælper med at dække forskellige typer af hastende og midlertidige behov for fødevarebistand. Sådanne nødhjælpsbehov kan opstå som følge af naturkatastrofer, men også menneskeskabte problemer kan give anledning til katastrofe- eller nødhjælp. Den ydes på såvel bi- som multilateral gavebasis, og mange NGOs er aktive på dette område.

Analyser og data om det fremtidige behov for fødevarebistand giver som allerede påpeget ofte anledning til voldsomme meningsudvekslinger. Dette skyldes i høj grad de stærke økonomiske, kommercielle og politiske interesser, der er involveret. Men debatten kan også begrundes med de store metodemæssige vanskeligheder, som karakteriserer sådanne undersøgelser.

For det første skal behovsanalyserne adskilles fra vurderinger af, hvad der faktisk vil blive udbudt og mere generelt fra donorlandenes politisk-økonomiske målsætninger. Herudover gælder for det andet, at det er vanskeligt at afgrænse fødevarebistanden præcist. Et typisk problem i denne sammenhæng er, om salg af fødevarer med eksportstøtte skal indregnes eller ikke. For det tredje er det uhyre svært at skaffe pålidelige data fra udviklingslandene over centrale variable som fødevareproduktion, import, eksport og befolkningsudviklingen. Endelig hersker der for det fjerde uenighed om, hvorledes data'ene skal behandles for at give meningsfyldte estimater.[5]

Disse praktiske og analytiske vanskeligheder gør, at der ikke findes nogen generelt accepteret metode til estimering af fødevarebistandsbehovet. Desuden må der skelnes mellem to principielt forskellige typer af behovsanalyser.

Markedsbaserede behovsanalyser tager udgangspunkt i prognoser over den effektive markedsefterspørgsel efter fødevarer (ved det aktuelle prisniveau). Fødevarebistandsbehovet defineres som den effektive markedsefterspørgsel fratrukket såvel den forventede produktion som den kommercielle import. Det er imidlertid et problem for denne definition, at markedsefterspørgslen ikke afspejler de ernæringsmæssige behov. Der er i udviklingslandene mange, som ikke har 'adgang' til tilstrækkelig mad. Denne manglende 'adgang' kan skyldes utilstrækkelig købekraft, men der kan også være tale om andre forhold.[6] Sådanne udækkede ernæringsmæssige behov 'fanges' ikke op af den markedsbaserede definition.

Ernæringsbaserede behovsanalyser tager derfor udgangspunkt i, at det er nødvendigt at sikre alle en ernæringsmæssigt acceptabel minimumsstandard. Fødevarebistandsbehovet defineres som det samlede ernæringsbehov (baseret på et minimums- eller gennemsnitligt fødevarebehov multipliceret med befolkningens størrelse) fratrukket produktion og kommerciel import. Problemet i denne sammenhæng er, at der ikke findes nogen generelt accepteret målestok for, hvad en acceptabel standard er. Og hertil kommer det såkaldte gennemsnitsproblem. Der er ingen garanti for, at alle får adgang til fødevarer, der svarer til det etablerede minimums- eller gennemsnitlige niveau, der benyttes i analysen.

Traditionelt er programbistanden blev karakteriseret som udbudseller prisstabiliserende, idet denne type af bistand retter sig mod det markedsbaserede behov. Projektbistanden er derimod blevet opfattet som rettet mere direkte mod realiseringen af ernæringsbaserede behov. Denne skelnen er dog i løbet af 1980erne blevet endnu mere uklar end tidligere. På den ene side gælder, at midler fra salg af fødevarebistand nu ofte øremærkes til gavn for særlige målgrupper, og på den anden side benyttes projektbistanden i stigende grad i forbindelse med sektorprogrammer snarere end til direkte gavn for bestemte målgrupper.

Det er imidlertid fælles for program- og projektbistanden, at de medvirker til at stabilisere fødevareudbuddet og i princippet kan baseres på prognosticerede behov. Dvs. disse former for bistand kan planlægges. Dette er ikke tilfældet for katastrofe- eller nødhjælpsbehovene, der som grundregel markerer afvigelser fra en generel udvikling eller trend. I praksis inddrages nødhjælpsbehovet dog undertiden indirekte, idet de kan indgå i de historiske data på basis af hvilke, prognoserne over fremtiden udarbejdes.

3. Behovet for fødevarebistand

Der er blevet arbejdet med at udforme prognoser over den internationale handel med fødevarer og det dermed forbundne behov for fødevarebistand siden 2. Verdenskrigs afslutning. Men i de senere år er det blevet muligt at forstærke indsatsen og at behandle langt større mængder af data end før. Dette skyldes dels velkendte teknologiske fremskridt på EDB-området, men også at den internationale produktions- og handelsstatistik er blevet bedre.

FNs Landbrugs- og Fødevareorganisation (FAO) har spillet en vigtig rolle i prognosearbejdet i årenes løb.[7] Men andre institutioner er kommet til. Foruden The International Food Policy Research Institute (IFPRI) drejer det sig om f.eks. USAs Landbrugsministerium (USDA), Iowa State University og The International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA). Disse institutioner anvender imidlertid ikke et ensartet analytisk metodegrundlag, og deres estimater, der udarbejdes ved hjælp af computerbaserede prognosemodeller, tager udgangspunkt i meget forskellige antagelser om den fremtidige udvikling i centrale variable.

Der blev på denne baggrund i 1988 gjort et velbegrundet forsøg på at sammenligne eksisterende metoder og estimater over 1990ernes behov for fødevarebistand. Dette blev gennemført i form af et møde med deltagelse af repræsentanter fra alle de nævnte institutioner. Desuden deltog en række forskere med specialviden om de enkeltfaktorer, som vil påvirke det fremtidige fødevarebistandsbehov.[8] Deltagerne blev anmodet om så vidt muligt at bidrage med såvel et højt som et lavt skøn over 1990ernes fødevarebistandsbehov, idet de eksplicit skulle tage højde for effekten af ændringer i befolkningens størrelse, nationalindkomsten per capita og udviklingslandenes importkapacitet. Resultaterne af dette arbejde er gengivet i oversigtsform i tabel 1 nedenfor.[9]

Tabel 1

Prognoser over det årlige behov for fødevarebistand: 1990-2000

Institution	Lav	Gns.	Høj
IFPRI	29-39[1]	37-56[1]	55-74[1]
IIASA		30	
USDA	21	29	56
Iowa State		34	
FAO	19	30	38

Kilde: National Research Council (1989, s. 7).

Note: Alle prognoserne er opgjort i mill. ton korn, og er med undtagelse af IFPRIs estimater udledt fra handelsstrømme koblet med en antagelse om konstant fødevareandel.

[1] Variation forårsaget af forskellig landesammensætning.

På trods de omtalte metodeforskelle, og selv om det er yderst vanskeligt at forudsige behovet for fødevarebistand nøjagtigt, peger de forskellige analyser i samme retning. Udviklingslandenes behov for fødevarebistand kan i 1990erne forventes at ligge langt over de bidrag, der ydes i øjeblikket.

De laveste behovsestimater ligger på mellem 19 og 29 mill. tons korn om året, medens de højeste skøn ligger på mellem 38 og 74 mill. tons. Til sammenligning kan nævnes, at der i slutningen af 1980erne rent faktisk kun blev leveret knap 10 mill. tons korn i form af program- og projektbistand (dvs. ekslusive katastrofebistanden, som normalt har ligget i størrelsesordenen 2-3 mill. tons).

Udviklingslandene vil med andre ord (jvf. National Research Council 1989, s. 2) med sikkerhed have brug for mindst en fordobling af fødevarebistanden, hvis det forudsete markedsbestemte behov skal dækkes. Hvis derimod det ernæringsmæssige behov skal dækkes,

er der tale om mindst en firedobling. Eksisterende prognoser peger desuden klart i retning af, at behovet for bistand er voksende, efterhånden som år 2000 kommer nærmere.

4. IFPRIs model

Det vil her føre for vidt at behandle samtlige de nævnte institutioners modeller indgående. Men som illustration af prognoseteknikkerne og for at undersøge, hvad der egentlig menes med, at behovet for fødevarebistand er stigende, kan det være nyttigt at se nærmere på IFPRIs model. Dels er IFPRIs arbejde det mest detaljerede, og dels ligger dette instituts estimater klart i den høje ende. Hertil kommer at fødevarebistandsbehovet som regel ikke estimeres direkte, men udledes på basis af modeller over den internationale handel med fødevarer.[10] Den eneste undtagelse er prognoserne fra IFPRI.

Udgangspunktet for IFPRIs estimater af det samlede fødevarebistandsbehov (opgjort i enheder korn) er følgende beregningsformel:[11]

$$F_{at}=N_0(1+r_N)^t\sum_{n=1}^{n=5}(1+x_n)[C_{n10}(1+r_Y e_{n1})^t+C_{n20}(1+r_Y e_{n2})^t]-\sum_{n=1}^{n=5}(1-y_{nt})P_{no}(1+r_{p_n})^t-M_t$$

Fodtegnene a, t og n henviser til henholdsvis aggregerede størrelser, året og de enkelte basale fødevarer, der indgår i beregningen.

Udgangsåret er sat lig 0 (dvs. t = 0), og IFPRI anvender fem undergrupper (korn, rodfrugter, bælgplanter, jordnødder og bananer/plantains), så n = 1, 2, 3, 4 og 5.

Fødevarebistandsbehovet er betegnet F, N er befolkningsstørrelsen, P er den indenlandske produktion, Y er nationalindkomsten per capita, og M er den kommercielle fødevareimport. Notationen er iøvrigt defineret på følgende måde:

C_{n10} = aktuelt per capita fødevareforbrug (i udgangsåret)

C_{n20} = aktuelt foder forbrug (i udgangsåret)

r = vækstrater (hvor fodtegnene N, Y og P henviser til henholdvis befolkning, indkomst og produktion)

e_{n1} = fødevareefterspørgslens indkomstelasticitet

e_{n2} = foderefterspørgslens indkomstelasticitet (som proxy anvendes elasticiteten for kød)

x = den andel af produktionen af de 5 basale fødevaregrupper, som går til spild og anden anvendelse end fødevarer og foder

y = den nødvendige andel til frø af et givet produktionsniveau

Det ses, at højre side af beregningsformlen består af tre led:

i. Den samlede *efterspørgsel efter fødevarer* i et givet år t (f.eks. 1995 eller 2000). Denne total er en sum af det aktuelle per capita forbrug af fødevarer og foder i de enkelte undergrupper (henholdsvis C_{n10} og C_{n20}) omregnet til korn og multipliceret med befolkningens størrelse i år t. Denne kan ifølge principperne for rentes regning findes ved at gange befolkningens størrelse i år 0 (dvs. N_0) med $(1 + r_N)^t$, hvor r_N er befolkningens vækstrate.

Udover at tage hensyn til befolkningsstigningerne justerer IFPRI også for forudsete ændringer i forbrugsefterspørgslen som følge af indkomststigninger (via r_Y) og for disses påvirkning af sammensætningen af fødevareefterspørgslen (via e_{n10} og e_{n20}).[12] Endelig tages hensyn til eventuelle ændringer i spild og andre anvendelser (via x_n).

ii. Den samlede *produktion* i et givet år t, der er til rådighed som fødevarer og foder. Denne total er en sum af produktionen i år t i de enkelte undergrupper og omregnes til korn. Produktionsresultaterne beregnes på basis af den estimererede produktion i udgangsåret (dvs. P_{n0}) og under hensyntagen dels til væksten i produktionen (dvs. r_{Pn}) og dels til den andel, som går til frø (dvs. y_n).

iii. Den samlede *kommercielle import* i år t af fødevarer, der optræder som M_t.

Det fremgår således, at IFPRI beregner det totale behov for fødevarebistand i år t (F_{nt}) udfra

den samlede forbrugefterspørgsel efter fødevarer (første led) fratrukket den mængde, som bliver til rådighed fra den nationale produktion (andet led), og den mængde, der importeres kommercielt (M_t). En anden måde at udtrykke det samme på er at sige, at fødevarebistandsbehovet opstår, fordi den nationale produktion og den udenlandske valutaindtjening er utilstrækkelig til at dække det samlede fødevarebehov.

Blandt de faktorer, der er taget hensyn til i IFPRIs prognoser over behovet for fødevarebistand, er vækstraterne i produktionen, indkomstelasticiteterne og importmængden af kritisk betydning. Vækstraterne (dvs. den forventede fremtidige trend) i produktionen estimeres af IFPRI på basis af historiske data, og det samme er tilfældet for indkomstelasticiteterne. Samme procedure anses imidlertid af IFPRI for utilstrækkelig for den kommercielle imports vedkommende.

For det første er det vanskeligt at finde tilfredsstillende historiske sammenhænge mellem den kommercielle fødevareimport og relevante forklarende variable (som f.eks. den udenlandske valutaindtjening eller internationale fødevarepriser), der kan sige noget om et givet udviklingslands kapacitet til at importere fødevarer.

Desuden kan eksisterende analyser i bedste fald siges at måle, hvor stor en del af importkapaciteten, landet hidtil har været villig til at anvende til kommerciel fødevareimport. For det andet er der problemer ved at prognosticere de forklarende variable, da disse ofte er afhængige af komplekse økonomiske sammenhænge.[13] Endelig er det for det tredje et problem, at eksistensen af fødevarebistand kan have indflydelse på størrelsen af den kommercielle import.

Disse problemer ses der normalt bort fra i estimeringen af den fremtidige kommercielle import, hvilket IFPRI som nævnt finder utilfredsstillende. Dette skyldes især, at det implicit forudsættes, at 'villigheden' til at importere forbliver uændret uanset de økonomisk-politiske konsekvenser.

IFPRI understreger derfor behovet for eksplicit at vurdere, hvor stor en del af den knappe udenlandske valuta, det vil være sandsynligt, at udviklingslandene fremover rent faktisk vil

anvende til fødevareimport i stedet for til andre formål. Denne vurdering bør tage hensyn til, at når udenlandsk valuta anvendes på fødevareimport, er denne ressource, alt andet lige, ikke til rådighed til andre formål.

IFPRI vælger på denne baggrund at opstille tre scenarier (dvs. alternative fremtidige forløb) for udviklingen i M_t, og dette er årsagen til forskellen i de tre niveauer i IFPRIs prognoser som angivet i tabel 1. Det vil her føre for vidt at gå ind i detaljerne herom, men grundlaget for de enkelte scenarier er antagelser, som f.eks. at den kommercielle import holdes konstant på 1979-83 niveauet eller vokser på linie med væksten i bruttonationalindkomsten per capita.

IFPRIs prognoser er mere komplekse end de øvrige institutters, og ovennævnte beregningsformel kan umiddelbart synes lidt uoverskuelig. Alligevel kan det konkluderes, at IFPRIs estimater i virkeligheden er bygget op om ganske simple antagelser og sammenhænge. Desuden skal det understreges, at de i tabel 1 anførte estimater fra IFPRI er beregnet med udgangspunkt i markedsbaserede behov. Dvs. der er ikke taget hensyn til de ernæringsbaserede behov.

5. Andre faktorer der påvirker efterspørgselssiden

Prognosemodeller som de hidtil omtalte er - med undtagelse af IIASA modellen - baseret på antagelser om, at hidtidige trends er stabile og vil fortsætte. De tager derfor ikke hensyn til nye begrænsninger, som kan risikere at påvirke den fremtidige produktionsudvikling sammenlignet med det historiske forløb. Konkrete estimater, som de i tabel 1 anførte, må følgelig anvendes med stor omhu og løbende suppleres med en vurdering af, i hvilken udstrækning ændrede omstændigheder kan påvirke det fremtidige trend-forløb. Der må med andre ord tages højde for såvel positive som negative eksogene choks.

Det første punkt, det er naturligt at overveje i denne forbindelse, er muligheden for teknologiske fremskridt i udviklingslandene. En stigning i produktiviteten kunne ændre på perspektiverne for produktionen af fødevarer og dermed for import- og bistandsbehovet. Teknologiske fremskridt gjorde Malthus' berømte, men pessimistiske, forudsigelser til skamme, og den

grønne revolution skabte i 1960erne og 1970erne basis for en betydningsfuld ekspansion i fødevareproduktionen. Det synes imidlertid ikke som om, der eksisterer tilsvarende muligheder herfor på kort sigt i udviklingslandene.

Den grønne revolution er ved at have mistet sin dynamik, og bioteknologien, der bestemt har mulighed for at revolutionere fremtidens landbrugsproduktion på længere sigt, kan ikke forventes at gøre sit indtog i udviklingslandene de næste 10-20 år. Bioteknologi er vanskelig at overføre direkte til udviklingslandene, iden den er lokalitetsspecifik. Desuden er den karakteriseret ved meget høje udviklingsomkostninger og stiller krav om en udviklet management/-forskningskapacitet.

Dette medfører, at den historiske trend med en produktivitetsstigning på 2,9% om året, som har været karakteristisk i de sidste ca. 35 år (National Research Council 1988, s. 162) efter alt at dømme vil være uholdbar i det næste årti med mindre der sættes afgørende ind på at øge arealudbytterne med kendt teknologi. Det er bl.a. med denne baggrund, at f.eks. IFPRI i de seneste prognoser baserer sine trend-estimater på perioden 1972-83 snarere end som hidtil på perioden fra 1960. I lyset af udviklingen i 1980erne, er det imidlertid endnu uafklaret, om også 1972-83 trenden er for optimistisk.

Denne observation sættes yderligere i relief, når der tages højde for miljønedbrydningen og andre ressourcebegrænsninger, som gør det usandsynligt at forvente, at det dyrkede areal kan udvides som hidtil. Det er efterhånden velkendt, at jorden dyrkes mere og mere intensivt i udviklingslandene på grund af stigende befolkningskoncentration og kampen for at overleve. Men herved undermineres jordens frugtbarhed, og der er i mange tilfælde tale om et endegyldigt tab af dyrkbar jord. Befolkningsvæksten påvirker altså ikke kun efterspørgslen efter fødevarer, men kan også indvirke på produktionsudviklingen i negativ retning.

For det tredje gælder, at mange udviklingslande ved indgangen til 1990erne står overfor voksende økonomiske og strukturelle problemer af et hidtil ukendt omfang. Fattige lande, som har en meget stor gæld at betjene, har dårligt råd til at importere fødevarer på kommerciel basis. Dette betyder som påvist ovenfor, at fødevarebistandsbehovet stiger. Fødevarehjælpens andel af den samlede import er da også steget kraftigt siden midten af 1980erne.

Dette skyldes i nogen grad, at den samlede fødevarebistand lå usædvanligt højt i 1985-87 (WFP 1990). Men dette faldt sammen med hungerkatastroferne i Afrika, så det er nok så vigtigt, at udviklingslandenes samlede import er blevet kraftigt beskåret i takt med forværringen af deres økonomiske krise.

Ikke alle udviklingslande er lige påvirket af krisen. Nogle få 'stærke' lande har undgået at ende i 'gældsfælden'. Dette er i visse tilfælde sket, ved at det er lykkedes at opbygge en solid eksportsektor, der kan modvirke effekterne af gældsbetjeningen. Men dette er langt fra den almindelige situation. I løbet af 1980erne har stagnation og mindre vækst i Nordamerika og Vesteuropa samt et kraftigt fald i bytteforholdet ramt mange udviklingslande hårdt. De øgede energiomkostninger, der fulgte i kølvandet på Golf-krisen, og som bl.a. kostede 35 fattige lande et beløb på mellem 1,1% og 31,5% af deres bruttonationalindkomst i 1990/1991 (ODI 1991), er blot det sidste eksempel herpå. Dette chok var tilsyneladende midlertidigt. Men den svagere vækst i den udviklede del af verden kan med rimelighed antages at være af mere permanent karakter.

Mange udviklingslande er som følge af ovenstående i gang med at gennemføre vanskelige økonomiske tilpasningsprogrammer, som regel i samarbejde med IMF og Verdensbanken. Disse programmer fokuserer bl.a. på at ændre på prissignalerne til landbruget for at få produktionen øget. Problemet er imidlertid, at der i udviklingslandene ofte findes strukturelle forhold, som begrænser produktionen (se f.eks. Streeten 1987).

Dvs. selvom bedre priser måske nok er en nødvendig betingelse for øget produktion, er det langt fra en tilstrækkelig betingelse. Samtidig betyder importklemmen, at det er umuligt at importere de nødvendige inputs, reservedele og forbrugsvarer. Der kan derfor ikke ventes kraftige produktionsstigninger på kort sigt. Hertil kommer at tilpasningsprogrammerne i al fald hidtil har lagt overvejende vægt på at sætte eksporten snarere end fødevareproduktionen i vejret.

Endelig kan der som en fjerde eksogen faktor være grund til at henvise til folkeflytninger og i denne forbindelse land-by migration. Stigende urbanisering har hidtil været en uadskillelig del af den økonomiske og sociale transformation, der følger af udviklingsprocessen. Men i

øjeblikket synes det som om migrationen hænger nøje sammen med fattige befolknings-gruppers manglende fødevaresikkerhed, og har sammen med massive folkeflytninger taget et foruroligende omfang.

Når folk flygter (eller flytter), holder de op med at producere i en periode, men de behøver fortsat mad. I bedste fald er der tale om midlertidige problemer, så folk kan vende hjem igen eller finde andre måder at overleve på efter en kortere periode. Men en stor del af flygt-ningene i f.eks. Afrika kan ikke længere betragtes som midlertidigt borte fra deres hjem-steder. De er flyttet permanent, og har derfor ikke kun brug for katastrofehjælp, men også for program- og projektbistand. Et yderligere problem, som følger af land-by migrationen, er afledte effekter på forbrugssammensætningen, som ofte ændres i en mere importintensiv retning.

Det er selvsagt ikke muligt at behandle de ovenfor rejste problemstillinger på tilfredsstillende vis i en så kort artikel som denne. Alligevel synes det givne rids af nogle mulige udviklings-linier at understrege, at behovet for fødevarebistand nemt kan blive endnu større end angivet i de tidligere omtalte prognoser. Udviklingslandenes importkapacitet vil være ringe i de kommende år, og deres faktiske muligheder for at øge produktionen af fødevarer er i al fald på kortere sigt uhyre begrænsede. Desuden skal det ikke glemmes, at i den udstrækning udviklingslandene ønsker at forstærke kampen mod sult og underernæring ved hjælp af fødevarebistand, hvilket der er mange gode grunde til, stiger behovet herfor i forhold til de hidtidige trends.

6. Udbuddet af fødevarebistand

Det forhold, at behovet for fødevarebistand stiger drastisk, er imidlertid ikke nogen garanti for, at der faktisk vil blive givet mere bistand til udviklingslandene. Udbuddet af fødevarebistand har i de sidste 30 år været præget af store svingninger; men langsigtstrenden er statistisk set for nedadgående. I midten af 1960erne blev der ydet i størrelsesordenen 16 mill. tons korn om året mod kun ca. 10 mill. tons i 1970erne. Trods en stigning til op mod 14 mill. tons omkring midten af 1980erne, nærmede fødevarebistanden sig i slutningen af 1980erne igen det niveau på 10 mill. tons, der blev sat som årligt mål på Verdensfødevarekonferencen i 1974. Dette svarer iøvrigt til niveauet for den danske kornproduktion, hvor der aktuelt produceres ca. 2.000 kg/person.

Disse svingninger i udbuddet af fødevarebistand er ikke tilfældige. De hænger nøje sammen med giverlandenes motiver til at yde bistand. Disse motiver kan grupperes på forskellig måde, men inkluderer såvel indenrigs- som udenrigspolitiske overvejelser. Flere studier (se Hopkins 1989, FAO 1991 og WFP 1991) har da også kunnet påvise, at udbuddet af fødevarebistand påvirkes systematisk af faktorer som produktionsniveauet og størrelsen på fødevarelagrene i giverlandene, den samlede bistands omfang og donorernes mere generelle bistandsmålsætninger. Hertil kommer også verdensmarkedspriserne på fødevarer, idet bistandsorganisationerne ofte opererer med faste budgetter. Dvs. jo højere pris jo mindre mængde kan der købes.

Udbuddet af fødevarebistand er altså et resultat af mange faktorers samspil. Det er følgelig svært at drage entydige konklusioner om udviklingen i dets størrelse. Alligevel er der flere grunde til at mene, at fremtidsperspektiverne er alt andet end lyse.

Der er for det første usikkerhed med hensyn til den fremtidige produktionsudvikling i adskillige udviklede lande. Meget tyder på at potentielle teknologiske fremskridt ikke kan forventes at spille nogen større rolle i det kommende tiår. Kornafgrøder er vanskelige at manipulere genetisk, og selv efter at generne er overflyttede, må konventionelle forædlingsteknikker tages i anvendelse for at vurdere de alternative planter. Først derefter kan de nye

sorter fordeles til landmændene. Desuden bør det ikke overses, at der fra mange sider presses på for at gennemføre en restriktiv lovgivning på det bioteknologiske område. Det er med andre ord ikke særlig sandsynligt, at den potentielle effekt af bioteknologiske fremskridt vil vise sig før et stykke ind i det næste årtusinde.

Hertil kommer som det andet punkt nødvendigheden af at tage mere hensyn til miljøet. Jord, vand og klima er tre fundamentale produktionsfaktorer for jordbruget, og udnyttelsen heraf vil som påpeget af FAO (1991) efter al sandsynlighed blive begrænset fremover. Mellem 1978 og 1984 faldt f.eks. det overrislede areal i USA med 11%. Desuden må der forventes stadigt mere restriktive regler med det formål at begrænse de negative virkninger (eksternaliteter) af landbrugets intensive anvendelse af gødning og herbicider mv. Effekten heraf vil sikkert vise sig gradvis, men kan ikke desto mindre blive af betydning, specielt på lidt længere sigt.

Tørke og andre ydre chok som følge af klimatiske kræfter vil efter al sandsynlighed også i 1990erne påvirke fødevareproduktionen i verden. Det er imidlertid uhyre vanskeligt at forudsige hvornår, og hvad den mere nøjagtige effekt heraf vil blive. Det samme gælder den såkaldte 'drivhuseffekt'. Denne faktor og lignende globale begrænsninger på landbrugsproduktionen forventes dog i almindelighed ikke at få den store indflydelse i løbet af 1990erne (National Research Council 1989, s. 7-8). På kort sigt forventes det derfor ikke, at den mere langsigtede produktionstrend ændres af klimamæssige årsager.

De igangværende reformer i Østeuropa og de multilaterale handelsforhandlinger er endnu to faktorer, der kan spille ind på landbrugsproduktionens udvikling i 1990erne. På den ene side kan der forventes en negativ effekt på produktionen på grund af de ændrede økonomiske produktionsbetingelser, men omvendt kan der også blive tale om en ikke uvæsentlig nedgang i efterspørgslen som følge af indkomstfald. Det er derfor på nuværende tidspunkt endnu uklart, hvad nettoeffekten af den tidligere østbloks overgang til mere markedsorienterede økonomier vil blive på verdensmarkedet for korn.

Det er dog umuligt at afvise, at effekten af liberaliseringen i Østeuropa i al fald på kortere sigt kan blive særdeles negativ for udviklingslandene. Her er trods alt tale om en mulig

konkurrent hvad angår fødevarebistand såvel som andre former for ressourceoverførsler. Potentiel økonomisk og politisk ustabilitet i Østeuropa i 1990erne vil uden tvivl blive opfattet af de vestlige giverlande som langt mere farlig og presserende end problemerne i den Tredje Verden. Det er derfor ingenlunde tilfældigt, at den netop afsluttede konference i Verdensfødevarerådet var specielt optaget af dette perspektiv.[14]

Reformer i de multilaterale handelsforhandlinger i GATTs Uruguay runde kan også påvirke udbudssiden for fødevarebistand. Lykkes det at fjerne blot en del af de mange og meget omfattende landbrugsstøtteordninger i Nordamerika og Vesteuropa, vil effekten heraf blive lavere produktion, mindre overskudslagre og om ikke knaphed så dog mindre rigelighed af korn på det internationale marked. Der kan derfor ikke ses bort fra muligheden af forhøjede verdensmarkedspriser, som kan påvirke udbuddet af fødevarebistand i nedadgående retning.

Overfor den samlede virkning af de ovenfor omtalte faktorer står det stærkt stigende behov for fødevarebistand. Dette kan som hidtil få en vis positiv effekt på udbuddet, da humanitære motiver indgår i giverlandenes bistandspolitiske overvejelser (jvf. FAO 1991). De tidligere omtalte kommercielle interesser vil også fortsætte med at øve indflydelse, der gør fald i fødevarebistanden i den allernærmeste fremtid mindre sandsynlig. Endelig er det i GATT forhandlingerne en erklæret hensigt, at der etableres mekanismer til sikring af, at strømmen af fødevarebistand til de fattigste udviklingslande ikke påvirkes negativt af eventuelle liberaliseringer.

På trods af sidstnævnte faktorer må den overordnede konklusion blive, at stagnation eller endog fald i fødevarebistanden til den Tredje Verden er en realistisk mulighed at regne med i det kommende årti. Og der er ingen tvivl om, at der under alle omstændigheder vil blive tale om et stort svælg mellem udbuddet og det ovenfor identificerede behov for fødevarebistand.

7. Konkluderende bemærkninger

Eksisterende prognoser over fødevarebistandsbehovet må tages med forbehold i lyset af såvel de metodemæssige vanskeligheder med at estimere de markedsbaserede behov som på grund af problemerne med at sikre alle lige adgang til en given mængde fødevarer. Prog-noserne er i virkeligheden ikke andet end kvalificerede vurderinger, udledt på basis af relativt simple fremskrivninger af den historiske udvikling i handelen med fødevarer, og justeret for nogle få forudsete ændringer i f.eks. befolkningens størrelse, indkomstniveauet og produktionen af fødevarer.

På trods af disse forbehold er der grund til at reflektere over, hvad implikationerne af de dystre perspektiver, som eksisterende estimater aftegner, egentlig er. Dette understreges af de mulige effekter af en række andre faktorer, som ikke altid indgår i prognoserne, men som peger i retning af, at udviklingslandenes behov for fødevarebistand nemt kan blive endnu større end vist i tabel 1. Dette skal desuden ses i lyset af, at udbuddet af fødevarebistand ikke har udsigt til at vokse, med mindre der tages aktive skridt til at ændre eksisterende trends.

Denne artikel har vist, at behovet for fødevarebistand i virkeligheden ikke er en isoleret størrelse. 'Behovet' for bistand påvirkes af de ydre ændringer (positive som negative), et givet land udsættes for, og af hvor effektiv dets økonomiske politik er. Dvs. det svælg, der forventes at eksistere mellem det markeds- eller det ernæringsbaserede behov for fødevarer og den indenlandske produktion, kan i princippet lukkes på flere måder:

- En øgning af den kommercielle import
- En øgning af fødevarebistanden
- En bedre udnyttelse af fødevarebistanden
- En ændring af de hidtidige produktionstrends

Hvis svælget ikke lukkes, vil der ikke være tilstrækkelig føde til at tilfredsstille den effektive efterspørgsel fra de, der har råd til at betale de aktuelle priser, for slet ikke at nævne de fattiges behov. Prisstigninger eller andre måder at fordele (rationere) den forhåndenværende

mad på vil i en sådan situation blive uundgåelige, og resultatet vil, som erfaringen viser, blive endnu flere underernærede og hungerramte mennesker.

Hvis det accepteres, at udviklingslandene i 1990erne ikke vil have råd til at importere mere på kommerciel basis, peger ovennævnte i retning af, at der er stærke argumenter for såvel at øge fødevarebistanden generelt som at forbedre dens effektivitet. Der burde være gode muligheder for begge dele. Udviklingslandenes behov for fødevarebistand er fortsat en forsvindende lille del af den globale fødevareproduktion, og desuden er en række nye modaliteter til forbedring af fødevarebistandens effektivitet er som nævnt i indledningen under udvikling.

Det er derfor primært et spørgsmål om den nødvendige politiske vilje til at hjælpe kan mobiliseres i Nordamerika og Vesteuropa.[15] En forudsætning for at en sådan mobilisering bør og kan finde sted i den aktuelle situation er naturligvis, at den fødevarebistand, der faktisk ydes, ikke blot er den rigtige, og at den bruges optimalt, men også at den ikke gives på bekostning af anden bistand.

At lukke det øjeblikkelige svælg mellem det samlede behov for fødevarer og den nationale produktion ved hjælp af fødevarebistand kan synes nødvendigt. Men det løser ikke i sig selv fremtidens fødevareknaphed.[16] Dette må tilstræbes gennem en øgning af de utilfredsstillende arealudbytter i u-landene. Dette forudsætter imidlertid, at u-landenes økonomiske politik og bistandsyderne giver den nødvendige prioritet til landbrugssektoren, så eksisterende forvridninger samt strukturelle og institutionelle begrænsninger overvindes.

Årsager såvel som symptomer på fattigdom og sult må med andre ord behandles. Det stigende behov for fødevarebistand kan med andre ord ikke bruges til at begrunde en hvilken som helst form for fødevarebistand. Konsekvenserne heraf må overvejes omhyggeligt. Men der er god grund til at arbejde for et større samlet bistandsbudget og kritisk at vurdere motiverne bag og effekten af de aktuelle typer af fødevarebistand. At det samme gælder andre bistandsformer er oplagt.

Noter

1. Denne artikel er en bearbejdet version af et foredrag på den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole den 7. november 1990 i forbindelse med Det Danske FAO Udvalgs temadag om 'fødevarehjælp som udviklingsbistand'. Temadagen blev afholdt i anledning af World Food Day 1990.

2. Trods et fald fra 11,5% i begyndelsen af 1980erne udgjorde fødevarebistanden i 1989 næsten 7% af den samlede ODA (WFP 1991, s. 13).

3. Denne mere nuancerede holdning til fødevarebistanden kommmer klart til udtryk i Singer, Wood og Jennings (1987), der belyser fødevarebistandens udfordringer og muligheder.

4. Som kilde til de nedenfor anførte data henvises til WFP (1990).

5. Det ville fra et metodemæssigt synspunkt være ønskværdigt at have en generel ligevægtsmodel, hvor interaktionen mellem alle relevante variable kan analyseres. Tilfredsstillende modeller af denne type findes imidlertid endnu ikke. I praksis anvendes derfor som oftest partielle ligevægtsmodeller, i hvilke en række variable antages at forblive konstante (eller vokse med konstante vækstrater). Det er oplagt, at der hermed åbnes op for mulighed for store variationer i prognoserne. Partielle modeller er specielt nyttige, når mindre ændringer i de afhængige variable skal analyseres, men jo længere tidsperioder og jo større ændringer i variablene, der er tale om, jo mindre værdi må resultaterne tillægges. Det følger også heraf, at partielle modeller er mindre brugbare, når effekterne af policy-ændringer skal vurderes. Se National Research Council (1989, s. 10-12) for yderligere detaljer.

6. Debatten om økonomisk analyse og de såkaldte 'entitlement failures' er især blevet stimuleret af Amartya Sen (se f.eks. Drèze og Sen 1989 for et af de seneste indlæg i debatten).

7. FAOs analyser, der normalt koncentreres om det korte sigt - dvs. 1-2 år, er stadig sammen med det amerikanske landbrugsministeriums (USDAs) analyser blandt de mest anvendte. Hertil kommer at FAOs database ligger til grund for flere andre institutioners prognosearbejde.

8. Se National Research Council (1988), der indeholder de papirer, som blev fremlagt, en gennemgang af de forskellige estimaters metodemæssige grundlag og korte oversigter over debatten på mødet.

9. Det bør for fuldstændighedens skyld nævnes, at de anførte talstørrelser ikke må opfattes som de pågældende institutioners 'endelige' bud på fødevarebistandsbehovet, men snarere som foreløbige estimater, der bør undersøges nærmere.

10. Det er på denne baggrund klart, at prognoserne afhænger meget af hvilke lande, der inkluderes. Dette gør sig specielt gældende med hensyn til Kina og Indien på grund af deres store størrelse.

11. Det afsnit tager udgangspunkt i Ezekiels artikel om estimering af efterspørgselsbaserede behov for fødevarebistand (i National Research Council 1989, s. 47-86).

12. Bemærk at r_Y, e_{a1} og e_{a2} udtrykker henholdsvis vækstraten i indkomsten og de procentvise ændringer i efterspørgslen efter mad og fodder som følge af en stigning i indkomsten på 1%.

13. Dette er det ovenfor omtalte problem om værdien af partielle versus generelle ligevægtsmodeller.

14. Se Politikken den 9. juni 1991, 1. sektion, s. 2 ('Østeuropa truer sultende lande').

15. Hvis der regnes med en markedspris på ca. 1.000 kr pr. ton korn (dvs. ca. 150 US dollar) vil det koste 30 mia kr. at tilfredsstille det gennemsnitlige årlige fødevarebistandsbehov (jvf. tabel 1). Denne pris er relevant for majs og hvede, men verdensmarkedsprisen for ris ligger noget højere.

16. Dette kan også illustreres ved at påpege, at et valg (indenfor rammerne af et givet bistandsbudget) mellem fødevarebistand og bistand til fremme af den fremtidige produktion som regel indebærer intertemporale prioriteringer. Undertiden er det umuligt ved hjælp af fødevarebistand at fremme realiseringen af begge mål, og kun undtagelsesvist vil fødevarebistanden være mere effektiv end alternativ bistand i realiseringen af fremtidige produktionsmål. Et eksempel på at sådanne undtagelser kan eksistere er de såkaldte 'food for work' programmer (jvf. Ole Mølgård Andersens overvejelser i Landbrugsministeriet 1990, s. 29). Argumentationen for at udnytte fødevarebistanden til sådanne formål går dog som regel på den aktuelle fødevarebistand snarere end på at udvide fødevarebistanden på bekostning af anden bistand.

Litteratur

Ballenger, Nicole og Carl Mabbs-Zeno. 1990. *Treating Food Security and Food Aid Issues at the GATT*. Discussion Paper Series No. FAP90-07. Washington, DC.: National Center for Food and Agriculture Policy Resources for the Future.

Drèze, Jean og Amartya Sen. 1989. *Hunger and Public Action*. Oxford: Clarendon Press.

FAO. 1991. *Prospects for Food Aid and its Role in the 1990s*. Document CFS: 91/3. Rom: FAO.

Hopkins, Raymond F. 1990. 'Increasing Food Aid: prospects for the 1990s'. *Food Policy*, vol. 15, no. 3: 319-327.

Kjeldsen-Kragh, Søren. 1990. 'EFs Landbrugspolitik - tilpasning efter globale hensyn'. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, vol. 128, no. 2: 174-185.

Landbrugsministeriet 1990. *Fødevarehjælp som udviklingsbistand*. Rapport om Temadag på den Kgl. Veterinær- & Landbohøjskole. København: Det Danske FAO Udvalg.

Lawrence, P., ed. 1986. *World Recession and the Food Crisis in Africa*. London: James Currey.

National Research Council. 1989. *Food Aid Projections for the Decade of the 1990s*. Washington: National Academy Press.

ODI. 1991. *The Impact of the Gulf Crisis on Developing Countries*. Briefing Paper. London: Overseas Development Institute.

Singer, Hans, John Wood and Tony Jennings. 1987. *Food Aid: the Challenge and the Opportunity*. Oxford: Oxford University Press.

Streeten, Paul. 1987. *What Price Food*. Houndsmills: Macmillan Press.

WFP. 1990. *Food Aid Review*. Rom: WFP.

WFP. 1991. *Review of Global Food Aid Policies and Programmes*. Document WFP/CFA: 31/P/5-B. Rom: WFP.

World Bank. 1991. *World Development Report*. Washington: World Bank.

World Bank and WFP. 1990. *Food Aid in Sub-Saharan Africa: An Agenda for the 1990s*. Joint Study by the World Bank and the World Food Programme, Washington, DC, USA og Rom, Italien.

Nedenfor anføres de blå memoer, der er udgivet af Københavns Universitets Økonomiske Institut siden 1986. De tidligere udgivne memoer er anført i memo nr. 162 eller foregående numre.

Nr. 142 Hans Aage: Trafikantfordele ved en fast forbindelse over Store Bælt. Januar 1986.

Nr. 143 Peter Birch Sørensen: Indkomstpolitik, finanspolitik og betalingsbalancetilpasning. Februar 1986.

Nr. 144 Eskil Heinesen: Om rationeringsforventningers betydning for økonomiens tilstand og for effekterne af økonomisk politik. Marts 1986.

Nr. 145 Peter Engberg Jensen: System- og strukturændringer i realkreditten. April 1986.

Nr. 146 Gunnar Persson: A Theory of the Welfare State. April 1986.

Nr. 147 Paul Brüniche-Olsen: Fleksibiliteten på arbejdsmarkedet - og hvordan den måles. April 1986.

Nr. 148 Jørgen Peter Christensen: Om lønudviklingen for kvinder inden for håndværk og industri i Danmark 1870-1914. Juni 1986.

Nr. 149 Christian Groth: Centripetal and Centrifugal Forces in IS-LM Dynamics. A Reconsideration. Juli 1986.

Nr. 150 Anders Ølgaard: Stabilization Policies and Planning Problems on the Danish Economy. Juli 1986.

Nr. 151 Thorbjørn Waagstein: Industristøtte, teknologistøtte og konkurrenceevne. Juli 1986.

Nr. 152 Søren Bo Nielsen: Some Remarks on Estimating Danish Capital Flows. Juli 1986.

Nr. 153 Thorbjørn Waagstein: Nogle simple sammenhænge i udenrigshandelen. September 1986.

Nr. 154 Søren Bo Nielsen: En analyse af handelsskatter i en råvareimporterende økonomi. September 1986.

Nr. 155 Sven Danø: Kapitler om Investeringsplanlægning. Hæfte 3. Oktober 1986.

Nr. 156 Jørgen Elmeskov og Torben Möger Pedersen: Effekterne af finanspolitikken 1983-86. November 1986.

Nr. 157 Jens Bonke: Husholdningsøkonomi - en teoretisk og empirisk belysning af husholdningsproduktionen. December 1986.

Nr. 158 Thorbjørn Waagstein: Economic Stabilization and Structural Change in the Southern Cone since 1974 – A Review. December 1986.

Nr. 159 Jørgen Peter Christensen: Sovjetunionens økonomiske Historie. Del 1: Den sidste del af Tzar-tiden og Sovjetunionen 1917–53. Oktober 1987.

Nr. 160 Troels Ø. Sørensen, Søren Bo Nielsen, Lars Haagen Pedersen: Tre analyser af omlægning af arbejdsgiveraf-gifterne. Oktober 1987.

Nr. 161 Niels Buus Christensen og Sven Wunder: To analyser af dansk industrialisering før 1914. December 1987.

Nr. 162 Søren Bo Nielsen: Er en devaluering og en lønsænkning ækvivalente? April 1988.

Nr. 163 Peter Birch Sørensen: Formueskat, indkomstskat og opsparing. April 1988.

Nr. 164 Peter Birch Sørensen: Beskatning og velfærd. April 1988.

Nr. 165 Hector Estrup: Ødipuseffekten. Juni 1988.

Nr. 166 Jens Bonke: Husholdninger og husholdningsproduktion – Socioøkonomiske forklaringer på efterspørgslen efter varer til husholdningsproduktion og alternativ service. December 1988.

Nr. 167 Jørgen Peter Christensen: Sovjetunionens økonomiske Historie. Del 2: Tiden efter 1953. Januar 1989.

Nr. 168 Hans Aage: The Soviet Distribution of Income in Comparative Perspective. Februar 1989.

Nr. 169 Hans Aage: The Wage System in the Soviet Union. Februar 1989.

Nr. 170 Hans Aage: Incentives and Capital Intensity in Soviet Industry. Februar 1989.

Nr. 171 Hans Aage: Inequality, Incentives and Income. A Review Article of 17 Papers in Comparative and Soviet Studies. April 1989.

Nr. 172 Thorbjørn Waagstein: Neoliberalism as a Lever for Structural Change in the Southern Cone – from 'Miracle' to Disaster. Februar 1989.

Nr. 173 Hector Estrup: Stoisk Epikurær eller Kynisk Hedonist? Maj 1989.

nr. 174 Søren Bo Nielsen: Økonomibøger og bogøkonomi. August 1989.

Nr. 175 Hector Estrup: Forklaring og moral. November 1989.

Nr. 176 Jens Bonke: Ligestilling i husholdningsarbejdet 1964–87 – en belysning af udviklingen i tidsmæssig arbejdsdeling mellem kvinder og mænd, og nogle forklaringer på forandringerne. December 1989.

Nr. 177 Niels Thygesen & Daniel Gros: Concrete Steps Towards Monetary Union. December 1989. (trukket tilbage og udsendt som lyserødt memo i Discussion Papers serien nr. 90–02).

Nr. 178 Ingrid Henriksen: Det danske godssystems udvikling. Nogle overvejelser vedrørende ufri arbejdskraft og hoveri. December 1989.

Nr. 179 Peter Birch Sørensen: De danske regler for beskatning af udenlandsk indkomst: En studie i kapitaleksportsubsidiering. August 1990.

Nr. 180 Torben Tranæs: Målrettet fleksibilitet – kommentarer til debatten om arbejdsmarkedets strukturproblemer. April 1991.

Nr. 181 Erik Gørtz: Overskudsdeling eller løn? Set fra en virksomheds og de ansattes synspunkt. Juni 1991.

Nr. 182 Henrik Lando: Bør B-Aktier Forbydes? Juli 1991.

Nr. 183 Finn Tarp: U-landenes behov for fødevarebistand i 1990-erne. August 1991.

ISSN nr. 0107-3664